

Joakim Kjellberg, *Den medeltida stadens dynamik – urbanitet, sociala praktiker och materiell kultur i Uppsala 1100–1550*. Uppsala universitet. Aun 51. Uppsala 2021. 298 s. ISBN 978-91-506-2893-7.

När Hans Hildebrand skrev sitt monumentala verk *Sveriges medeltid* var utgångspunkten Historiska museets då relativt nya föremålssamlingar. Utifrån den materiella kulturens mångfasetterade lämningar lyckades han skriva en bred och informationrik kulturhistoria som i långa stycken står sig än idag, om än främst inriktad på elitens medeltid (Hildebrand 1879–1903). Hildebrand betraktade föremålen som betydelsefulla bärare av historisk kunskap, som viktiga historiska källor. Sedan dess har synen på föremålens källvärde förändrats betydligt. Undan för undan har föremålens källvärde devalverats. Kulmen nåddes i samband med 1990-talets metodologiska diskussioner. Den kontextuella grävningsmetoden framhölls då som den enda sanna, bottnad i källkritik och historisk trovärdighet, samtidigt som äldre utgrävningsskott dömdes ut som otillräckliga och opålitliga. Äldre undersökningars informationsvärde ifrågasattes därför, och fynden från dem betraktades närmast som lösfynd. Detta har fått till följd att äldre undersökningar, och inte minst deras fyndmaterial, anses som oanvändbara i modern stadsarkeologisk forskning.

Uppsalaarkeologen Joakim Kjellberg vägrar dock att acceptera den

na hårda källkritik. I sin doktorsavhandling väljer han nämligen att extrahera historisk kunskap ur äldre material. Hans ambition är att ”göra bruk av vad vi har och att försöka ställa nya frågor till gamla material”. Vidare anger Kjellberg att huvudsyftet är att ”söka blottlägga sociala och materiella praktiker och dess förändring i det medeltida Uppsala”. Detta ska ske genom ”en komparativ och systematisk analys av arkeologiska undersökningar, föremål och bebyggelse”. Dessutom vill Kjellberg visa ”hur ett föremålsintegrerat och handlingsteoretiskt perspektiv på urbanisering, urbanism och urbanitet, men också identiteter, kan komplettera den rådande kunskapen om de medeltida städernas hushåll, dess vardagsliv och de stadsarkeologiska narrativen”.

Avhandlingen är indelad i 13 kapitel. I de första två presenteras utgångspunkterna – begrepp, perspektiv, teori, praktik och en forskningshistorisk översikt. Denna del av avhandlingen är relativt omfattande, och Kjellberg väljer att beskriva och diskutera de begrepp som används i avhandlingen, och han är tydlig med att presentera sina åsikter och ståndpunkter vilket gör läsningen av dessa kapitel synnerligen intressant. Jag återkommer till några av de använda begreppen senare.

I kapitel 3–7 presenteras själva undersökningsobjektet, medeltidsstaden Uppsala. Förutom en bred och insiktsfull beskrivning av stadens medeltida utveckling presenteras de tio äldre undersökningar som

valts att ingå i studien, grävningar utförda under perioden 1972–1999. För att nå en kronologisk likvärdighet mellan undersökningarna, som möjliggör vidare jämförelser, har Kjellberg indelat samtliga undersökningar i tio generella ”avhandlingsfaser” om vardera 50 år. Han är medveten om att detta är ett grovt instrument, men ser det som en nödvändighet för vidare bearbetning. Skapandet av gemensamma kronologiska ramar för alla undersökningar, som måste ha krävt betydande arbetsinsatser, utgör tveklöst nyckeln till det breda och stadsövergripande anslag som avhandlingen präglas av. Genom denna manöver har samtliga föremål placerats i tid och rum.

I kapitel 4 görs en relativt traditionell analys av stadsindikerande funktioner, kyrkor och övriga institutioner med syfte att samlat beskriva stadens bebyggelseutveckling som indelas i fyra kronologiska skeden. Färgmarkeringar i grafen visar om de daterande källorna kommer från skriftliga eller arkeologiska källor. Slående är hur dominerande de skriftliga källornas utsagovärde ännu är, trots de många arkeologiska undersökningar som hittills bedrivits i staden. Det arkeologin har bidragit med, där de skriftliga källorna tigger, är tidiga uppgifter om tomter, gårdar, gator och hantverk.

I kapitel 8–9 står de tillvaratagna fyndmaterialen från de tio utvalda undersökningarna i centrum. Totalt rör det sig om 48 982 enskilda fyndposter. Utifrån dessa har ett

urval gjorts utgående från säkrare kontexter och ett frånval av vissa materialtyper, exempelvis djurben och merparten av sten-, trä- och läderföremål. Det totala antal fyndposter som bearbetas i avhandlingen är 5 229, motsvarande 11 procent av det totala antalet insamlade fyndposter. Med syfte att göra detta omfångsrika material forskningsmässigt hanterbart har en kategorisering av föremålen skett i funktionella grupper. Föremålsmaterialen har inordnats i sex huvudkategorier med ett varierande antal underordnade föremålsgrupper, sammanlagt 31 till antal. Kjellberg är tydligt medveten om att detta sätt att hantera föremålen är grovt och förenklat, och han poängterar att många föremål kan ha flera olika funktioner och att en del har symboliska betydelser. Detta till trots har kategoriindelningen genomförts som ett nödvändigt led i den kvantitativa bearbetningen, och detta måste ses som ett fullgott sätt att aktivera de annars så passiva föremålsmaterialen. Genom kategoriseringen har de 5 229 föremål som ingår i studien knutits till en funktion samt placerats i både tid och rum. När detta genomförts görs en detaljerad analys av föremålsmaterialen, kategori för kategori. Resultaten sammanfattas i kapitel 10. I grafisk form redovisas hur föremålskategorierna visar på vissa generella mönster i den urbana konsumtionen men också på betydande skillnader i tid och rum. Skillnaderna mellan förekomst och frånvaro av materiell kultur mellan platser och faser tyder, enligt Kjell-

berg, ”på en överraskande stor social och ekonomisk rörlighet, och både synkrona och diakrona förändringar över tid”. En generell slutsats är att vissa förändringar tycks ha skett ungefär samtidigt över hela staden, exempelvis introduktionen av importerat stengods, medan förekomsten av det äldre rödgodset uppvisar en större variation. Noterbart är också det tidiga och geografiskt spridda bruket av dryckesglas i staden.

I kapitel 10 framställs förekomsten av föremål i kategorier och undergrupper i två sammanfattande diagram. Vetskapen att mer än 5 000 enskilda föremål illustreras på detta sätt och att detta sammanfattar medeltidens materiella kultur i Uppsala är minst sagt imponerande. Samtidigt blir diagrammen aningen endimensionella då de genom förekomst/icke förekomst av olika typer av föremål inte helt ger rättvisa till medeltidens mångfasetterade materiella kultur och det myllrande stadslivet. Detta leder också till frågor kring den kvantitativa metoden och valet att redovisa föremål i närvaro respektive icke-närvaro. Vad betyder egentligen närvaro och frånvaro av enstaka föremål? Frånvaron av föremål av guld betyder väl knappast att sådana saknades i staden? Och de fåtaliga fynden av sigill motsvarar inte alls de många sigill som är kända från de bevarade diplomens sigillavtryck. En annan fråga gäller de kvantitativa värden som anges. Hur ska förekomsten av en enstaka varuplomb eller en vikt tolkas? Att handel förekom eller att handeln var

mycket blygsam? Betyder frånvaron av kammar i en viss fas att man då slutade kamma sig? Här tror jag att den kvantitativa studien hade vunnit på en nivå av kvalitativa analyser så att föremålsmaterialet kunde ha använts på ett mer kvalificerat och förkovrande sätt. Ett annat problem är att kvantitativa värden inte alltid är jämförbara. Är en spik lika mycket ”värd” som en guldring?

En annan sak som jag funderar över vid läsningen är om den valda kategoriindelningen är den rätta. Huvudkategorierna är förvisso valda utifrån övergripande funktioner, men detta betyder också att de är så allmänna att de är närmast förutsägbara. Alla stadsbor har ju haft sin dräkt, och de har haft någonstans att bo. Det är således inte särskilt förvånande att dräktdetaljer, inredningsdetaljer och husgeråd förekommer bland fynden. Här hade det varit relevant att fördjupa presentationen av vilka dräktdetaljer, vilka inredningsdetaljer och vilka husgeråd som förekommer, och att diskutera de olika typerna sinsemellan. Det är ju en stor skillnad mellan föremål och föremål. Under huvudkategorin Dräkt har Kjellberg också försökt sig på en mer kvalitativ diskussion då dräktdetaljerna har indelats i tre grupper utifrån om de kan beskrivas som etnicitetsindikerande, lokala/traditionella eller exklusiva. Samma typer av föremål, men helt olika grupptillhörigheter. Denna diskussion kunde med fördel ha fördjupats, och frågor om de olika dräktdetaljernas förklaring i stadsrummet kunde ha följts

upp. Är de resultatet av migrationsrörelser, giftermålsallianser, närvarande handelsgäster från fjärran, fördelade krigsbyten eller resultat av vardagliga handelsutbyten? En möjlighet att komma ifrån mycket av det självklara och förutsägbara hade varit att inkludera några huvudkategorier som så att säga går på tvärs mot de funktionsinriktade. Tänkbara kategorier kunde ha varit importerade föremål, föremål knutna till hög status, föremål av stort ekonomiskt värde, föremål förenade med fysisk makt, föremål tillverkade av ovanligare material (t.ex. valrosstand, bly, jet) eller föremål med skandinaviska formtraditioner.

I kapitel 11 vidareutvecklas kategoriindelningen av föremålen. Fyndposterna och kategoriseringens 25 undergrupper kombineras till 20 analytiska enheter som definieras som spår av materiella och sociala praktiker i stadsrummet. Resultatet redovisas i ett frekvensseriationsdiagram. Diagrammet visar mycket övertygande hur många olika praktiker som kan identifieras, och riktigt intressant blir det när praktikerna samlas i knippen och komplex. Kjellberg konstaterar, utifrån diagrammet, att stadens handel kanske främst orienterades mot lokalt tillverkade hantverksprodukter, däribland vapen och rustningar. Uppenbart är att medeltidens Uppsala var en blygsam handels- och hantverksstad, i alla fall i jämförelse med andra medeltidsstäder. Även jordbruk och djurhållning tycks ha bedrivits primärt för stadens egen konsum-

tion. En del intressant information ges då praktikknippena jämförs med varandra. Som exempel kan nämnas att både handels- och hantverksinriktade praktiker minskade drastiskt under 1400-talet, samtidigt som transportindikerande praktiker ökade. Kjellberg lyfter även fram den starka uppgången för textilhantverk och noterar dess relation till förekomsten av leksaker. Han ser detta som en intressant utveckling där kvinnor i arbete också ansvarade för barnpassning. Frågan är dock om denna slutsats verkligen stämmer. Exempel från Lund och Trondheim visar nämligen att textilhantverket under tidig medeltid övergick från ett kvinnligt dominerat till ett manligt dominerat hantverk och att den vanligaste fyndplatsen för leksaker var verkstadslokaler, vilket talar för att hantverk och barnpassning gick hand i hand.

Som en av sina slutsatser anger Kjellberg, aningen förvånat, att det inte är möjligt att avläsa en urban identitet i stadens materiella kultur. För mig, som länge intresserat mig för frågan om den tidiga medeltidens urbana identitet, är detta dock inte särskilt förvånande. Här hade en djupare insikt i den historiska identitetsforskningen varit nödvändig. Kollektiva identiteter är konstruktioner, konceptuella idéer, som syftar till att stärka en kollektiv gemenskap. Förutom att definiera 'jaget', kollektivets gemensamma identitet, krävs också att 'den andre' definieras. Identitet handlar alltså om delaktighet respektive utanför-

skap. Antingen ingår du i kollektivet med den gemensamma identiteten, eller så ställs du utanför den. En urban identitet ska därför främst förstås som en konceptuell konstruktion, en gemensam idé om staden och stadslivet. Endast i begränsad omfattning användes materiell kultur som markör för denna identitet, och då främst genom symboliska signalvärden (uppförandet av t.ex. stadsmurar och rådhus samt bruket av stadssigill). Det är således inte särskilt förvånande att Kjellberg inte finner den urbana identiteten i föremåls materialet från Uppsala. En urban materiell kultur har dock funnits, men denna uttryckte helt andra saker än en gemensam urban identitet.

Kjellberg har även valt att genomföra en serie korrespondensanalyser för att diskutera identitet och identiteter i de urbana rummen. Som en följd av diskussionen ovan noteras en viss besvikelse då resultaten tolkas som "ett heterogent stadsrum med flera olika praktiker och identiteter". Han konstaterar även att diagrammen visar "en bild av stadens heterogena karaktär och komplexa samband snarare än en bild av en homogen urban identitet. Det är således flera samverkande identiteter som gemensamt och tillsammans skapar stadens materiella uttryck". Här kan jag inte annat än att hålla med eftersom den urbana identiteten, som begrepp, alltså inte är särskilt tillämpligt i diskussioner om den medeltida stadens materiella kultur. I stället för ett misslyck-

ande ser jag Kjellbergs resultat som extremt lyckade i sin ambition att beskriva stadens materiella kultur och de medeltida stadsbornas mångfald av praktiker. Användandet av identitetsbegreppet i avhandlingen kan därför sägas vara felaktigt. I stället skulle Kjellberg nöjt sig med en djuplodande skildring av stadens sociala praktiker och haft som mål att beskriva städer och ting som social praktik, som han själv uttrycker det (s. 253). Och kanske skulle det numera beprövade begreppet performativitet ha varit bättre passande som teoretisk utgångspunkt?

I avhandlingens tidigare redovisade huvudsyfte anger Kjellberg att han, förutom att belysa stadens identiteter, också vill ge handlings-teoretiska perspektiv på urbanisering, urbanism och urbanitet. Dessa begrepp beskrivs och diskuteras ingående i kapitel 2 och följs upp i kapitel 12. Det är slående vilket genomslag boken *Nya stadsarkeologiska horisonter* (2006) har haft på svensk stadsarkeologi. Så även i Kjellbergs avhandling. Begreppen urbanisering och urbanism är för mig självklara teoretiska redskap i förståelsen av den medeltida staden. Urbanisering används för att beskriva de processer som låg bakom och styrde inflyttningen av människor till en stad eller ett stadsliknande samhälle, alltså de samhälleliga migrationsrörelserna, deras skeenden och förklaringar. Det engelska låneordet urbanism beskriver i stället tillståndet i det urbaniserade samhället, hur staden som organisation och livs-

rum tar form, och hur stadsborna lär sig att leva i det urbana rummets föränderlighet. Däremot är begreppet urbanitet, som myntades i den ovan nämnda publikationen, en konstruktion utan diskursivt värde då det förvirrar snarare än förtydligar. Att städerna och stadslivet har påverkat omvärlden är självklart. Urbana idéer om exempelvis liv och död, arbete och arbetsdelning, makt och inflytande, produktion och konsumtion samt materiell kultur spreds långt bortom städernas portar, men detta kan inte betecknas som urbanitet, en 'urban ideologi' som medvetet syftade till urban dominans. När landsbygdens bönder anammade någon eller några av de urbana idéerna betydde detta inte att de blev urbana. De inspirerades och attraherades av det urbana, men drabbades inte av någon urbanitet. Gemensamt för urbaniseringen och urbanismen är att de utgår från det urbana livsrummet, själva staden, och det är således endast inom detta livsrum som vi kan tala om urbanisering och urbanism. Att tala om en landsbygdens urbanitet är således en omöjlighet, och att arkeologiskt söka spåren efter urbanitet är lika omöjligt som att beskriva kejsarens nya kläder. Den vida acceptansen av begreppet urbanitet inom framför allt svensk stadsarkeologi har dessvärre skapat förvirring och oreda inom den stadsarkeologiska forskningen. Det är därför beklagligt att Kjellberg så envist har accepterat begreppet och valt att försöka beskriva

medeltidsstaden Uppsalas urbanitet. I den beskrivande texten använder han helt andra begrepp, exempelvis social praktik och städerna som livsmiljöer, men i det avslutande kapitel 12 lyfts begreppet urbanitet återigen fram. Kjellberg skriver att staden är "en plats där urbanism utvecklas och urbanitet praktiseras" (s. 253). Han beskriver urbaniteten som "den önskade, eller oönskade, utkomsten och effekten av de båda processerna urbanisering och urbanism" och att urbaniteten sammanfattar stadens "mening". Detta är enligt min bestämda uppfattning en missförståelse av urbanismens innehåll och betydelse. Detta begrepp har, sedan det myntades av urbansociologen Louis Wirth (1938), syftat på det tillstånd som uppstår till följd av urbaniseringens effekter. Urbanismen beskrevs som en livsstil, "a way of life", där livet präglades av en mångfald av möten och sociala praktiker, precis det som redovisas i föremålsanalyserna i Kjellbergs avhandling. Hans vidare jakt på Uppsalas urbanitet ser jag därför som ett villospår.

Bortsett från de kritiska synpunkterna ovan utgör Kjellbergs avhandling ett gediget forskningshantverk. Genom bruket av en stringent och systematiskt genomförd metod har Kjellberg visat hur historisk information kan utvinnas ur äldre undersökningsresultat och hur äldre fyndmaterial kan bidra till en djupare tolkning av det förflutna. Kjellberg har tydligt visat att dessa fyndmaterial är och förblir viktiga historiska

källor som med fördel kan användas i forskningen. De källkritiska problemen som näst intill dömt ut dessa material är således överdrivna och går att överbrygga om de bara behandlas på rätt sätt och då frågeställningarna anpassas efter de givna förutsättningarna. Hoppas nu många följer Kjellbergs väg och väljer att återigen inkludera äldre undersökningar och fyndmaterial i forskningen. Han har nämligen visat att det går att väcka de döda till liv igen...

Peter Carelli

Peter Carelli är docent i historisk arkeologi och arkeolog/anbudscoordinator vid Arkeologerna, SHM.
Epost: peter.carelli@arkeologerna.com
